

Hubert WÓJCICKI*, Aleksandra NOWAKOWSKA**

**OD NIECHCIANEJ FABRYKI BAWELNY
DO SYMBOLU MIASTA.
EWOLUCJA ZNACZENIA DZIEDZICTWA
POPZEMYSŁOWEGO W ROZWOJU MIASTA**

**FROM AN UNWANTED COTTON FACTORY TO THE SYMBOL
OF THE CITY. THE EVOLUTION OF THE MEANING
OF THE POST-INDUSTRIAL HERITAGE IN THE DEVELOPMENT
OF THE CITY OF ŁÓDŹ**

DOI: 10.25167/sm.5105

ABSTRAKT: Dziedzictwo poprzemysłowe należy do ogromnej „rodziny” dziedzictwa kulturowego. Na to dziedzictwo składają się głównie materialne elementy pozostałe po kulturze przemysłowej danego regionu. Dziedzictwo poprzemysłowe posiada wartości historyczne, społeczne, urbanistyczne, naukowe czy technologiczne, w tym dziedzictwie zawarta jest również unikatowa tożsamość regionu. Wiele niepowtarzalnych elementów dziedzictwa poprzemysłowego obecnych jest dziś w strukturze urbanistycznej Łodzi, tym samym tworzy jego specyficzność i stanowi istotny czynnik rozwoju.

Jednak ta tendencja widoczna jest zaledwie od dwóch dekad. Pod koniec lat 90. XX wieku stosunek mieszkańców do tego zasobu był negatywny. Materialne elementy dziedzictwa poprzemysłowego stawały się problemem bez wartości. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie ewolucji zmiany podejścia lokalnej społeczności do postrzegania dziedzictwa poprzemysłowego Łodzi oraz pokazanie, jak potencjał dziedzictwa wpłynął na rozwój miasta i na jego wizerunek. Ważnym celem artykułu jest charakterystyka wykorzystania postindustrialnego dziedzictwa w procesie rewitalizacji Łodzi na przykładzie Manufaktury. Zastosowana w artykule metoda badawcza to analiza treści prasy lokalnej, której głównym, przedmiotem jest Manufaktura.

Artykuł pokazuje, jak dziedzictwo poprzemysłowe wpłynęło na wizerunek i rozwój miasta. Ważną częścią artykułu jest zaprezentowanie wartości dodanych, jakie społeczność lokalna zyskała dzięki rewitalizacji swego niepowtarzalnego dziedzictwa poprzemysłowego. Pobudzenie uśpionych wartości, jakie posiadał obiekt, wpłynęły na zmianę postrzegania dziedzictwa poprzemysłowego, a jego nowe funkcje generują kolejną zmianę w postrzeganiu tego obiektu. Wnioski z przeprowadzonych badań wskazują również na to, że dziedzictwo poprzemysłowe Łodzi, jakim jest Manufaktura, stanowi nie tylko świadectwo przeszłości, ale również jest świadectwem postępu, przemiany po upadku epoki przemysłu włókienniczego. Kluczowym wnioskiem jest również to, że realizowania inwestycja w murach fabryki Poznańskiego stała się prekursorem

---

* <https://orcid.org/0009-0008-7185-4456>

** <https://orcid.org/0000-0002-2912-4934>

i inspiracją do prowadzenia dalszych działań rewitalizacyjnych obiektów pofabrycznych znajdujących się w krajobrazie miasta.

SŁOWA KLUCZOWE: dziedzictwo poprzemysłowe, Manufaktura, Łódź, Poltex, rozwój miast

ABSTRACT: Post-industrial heritage belongs to the large 'family' of cultural legacy. This heritage consists mainly of elements that are remnants of the industrial culture of a given region. The post-industrial heritage holds values rooted in its history, society, urban architecture, science and technology; there is also the unique identity of the region included in it. A great number of genuine elements of the post-industrial heritage are present in the urban structure of the City of Łódź nowadays, forming its specific character and constituting a significant factor in the city's development.

Nevertheless, this tendency has been observable for merely two decades now. Towards the end of the 1990s the inhabitants' attitude towards this resource was rather negative. The material elements of the post-industrial heritage made more of a problem than an asset. The aim of this article is to present the evolution behind the change in the approach of the local community to their perception of the post-industrial heritage of Łódź, as well as to show how the potential of the heritage has impacted the development of the city and the image of it. An important goal of the work is also to give characteristics of making use of the post-industrial heritage in the process of revitalization of Łódź, using the case study of *Manufaktura* – a shopping mall, leisure complex and arts centre. The research method applied in the article is an analysis of the content of the local press, the main topic of which is this facility.

The article shows the way in which the post-industrial heritage has influenced the image and the development of the city. The article presents added values which the local community has gained thanks to the revitalization of their unique post-industrial heritage. Stimulation of dormant assets which the object under study possesses has changed the perception of the post-industrial heritage, while its new functions have regenerated yet another change in the perception of the object itself. Conclusions from the conducted research point also to the fact that the post-industrial heritage of Łódź, a part of which *Manufaktura* is, offers not only a testimony to the past, but also one to progress, a transformation following the decline of the textile industry. The key conclusion is that the investment implemented in the former Poznański's Manufacture is a pioneering one and provides an inspiration to carry out further revitalization actions on post-factory objects located within the city's landscape.

KEY WORDS: post-industrial heritage, *Manufaktura*, Łódź, Poltex, development of cities

Wprowadzenie

Każda jednostka terytorialna posiada indywidualny i unikatowy zasób, jakim jest dziedzictwo kulturowe. Wartości, jakie niesie ze sobą dziedzictwo kulturowe, obecnie traktowane są jako potencjał rozwojowy (Piccinato 1997; Zasina 2013, 131–142). Uruchamianie tego endogenicznego czynnika może pozytywnie oddziaływać na rozwój społeczno- gospodarczy, być obszarem innowacji, produktem rynkowym, jak również stanowić podstawę dla przedsiębiorczości lokalnej. Dziedzictwo kulturowe może być również produktem przemysłu kreatywnego. Co za tym idzie, będzie ono budować konkurencję w stosunku do innych ośrodków miejskich. Dziedzictwo kulturowe przyczynia się również do zmiany jakości życia mieszkańców, poprawy wizerunku jednostki oraz budowania tożsamości lokalnej (Murzyn-Kupisz 2010, 61–80).

Dziedzictwo kulturowe jest zasobem nieodnawialnym i trudno zastępowalnym, wynikającym ze specyfiki oraz historii danego ośrodka (Zasina 2013, 131–142). Elementem dziedzictwa kulturowego jest dziedzictwo poprzemysłowe, które w krajobrazie

kulturowym Łodzi jest szczególnie silnie eksponowane. Dziedzictwo przemysłowe tworzy specyficzność wielu miast, w tym Łodzi, w której znajduje się najliczniejsze skupisko materialnego dziedzictwa przemysłowego w Europie (Nowakowska, Walczak 2017, 45–56).

Dziedzictwo pofabryczne Łodzi stanowi olbrzymi zasób i potencjał rozwojowy, ale jednocześnie jest źródłem problemów prawnych, ekonomicznych, funkcjonalnych oraz społecznych (Moterski 2011, 319–338). Przykładem takiej sytuacji była dawna fabryka Izraela Poznańskiego (dzisiejsza Manufaktura), która przez wiele lat nie cieszyła się społecznym uznaniem. Co więcej, społeczność lokalna nie utożsamiała się ze zdegradowanym obiektem i nie traktowała go jako cennego zasobu rozwojowego (Masiarek 2020, 83–103).

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie ewolucji zmiany podejścia lokalnej społeczności do postrzegania dziedzictwa przemysłowego Łodzi oraz pokazanie, jak potencjał dziedzictwa wpłynął na rozwój miasta i jego wizerunek. Ważnym celem artykułu jest charakterystyka wykorzystania postindustrialnego dziedzictwa w procesie rewitalizacji Łodzi. Postawiono dwie hipotezy badawcze:

H.1. Postrzeganie dziedzictwa przemysłowego w łódzkim środowisku lokalnym ewoluowało.

H.2. Dziedzictwo przemysłowe Łodzi, jakim jest Manufaktura, stanowi ważny czynnik rozwoju miasta.

Do potwierdzenia hipotez badawczych w pracy zastosowano badanie metodą analizy treści.

Artykuł rozpoczyna analiza istoty dziedzictwa kulturowego i przemysłowego, która stała się podstawą do przeprowadzenia studium przypadku. Na podstawie analizy treści artykułów prasowych dokonano opisu czterech przedziałów czasowych z okresu od 1997 do 2020 roku. Całość analizy kończą wnioski pokazujące, w jaki sposób dziedzictwo przemysłowe ewoluowało w świadomości społecznej mieszkańców Łodzi oraz jak przyczyniło się do rozwoju jednostki.

Istota dziedzictwa przemysłowego jako element dziedzictwa kulturowego

W literaturze przedmiotu podkreślany jest fakt, że dziedzictwo kulturowe jest pojęciem złożonym i wieloaspektowym (Purchla 2013, 195–224). Pomimo powszechności występowania dziedzictwo kulturowe nie ma jednoznacznej definicji (Kobyliński, 2001). Formalnie w literaturze przedmiotu często odwoływano się do definicji dziedzictwa zawartej w Konwencji Paryskiej w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1974 roku (Kobyliński, 2001). W pierwszym oraz drugim artykule konwencji określone jest, jakie elementy materialne i przyrodnicze zaliczają się do kategorii dziedzictwa (Dz.U.76.32.190). Niemniej jednak z biegiem czasu definicja przedstawiona w 1972 roku poszerzała swój zakres o nowe elementy. Jak piszą E.M. Boryczka i J. Zasina (2016, 63–86): „Pojęcie dziedzictwa odnosi się już nie tylko

do pojedynczych materialnych, zabytkowych obiektów, ale również obejmuje zespoły zabytków, zwyczaje, tradycje oraz atmosferę miejsca określane z języka łacińskiego jako *genius loci*”. Jak pisze K. Kowalski (2013): „Przeszłość staje się dziedzictwem za pośrednictwem wartości”. Odnosi się to do pojmowania dziedzictwa kulturowego jako dobra publicznego, które dotyczy wszystkich mieszkańców (Pawłowska i Swarczewska 2002).

Elementy dziedzictwa kulturowego identyfikowane oraz postrzegane są indywidualnie przez każdą osobę (Murzyn 2007, 139–154). A. Tomaszewski (2000) wskazuje, że „dziedzictwo kultury jest sprawą wyboru. [...] Jest nim nie to wszystko, co w spadku artystycznym i kulturalnym pozostawiły nam minione pokolenia, lecz to, co z niego chcemy przejąć na własność”.

Dziedzictwo kulturowe materialne, jak również niematerialne, składa się z wielu dopełniających się elementów, wzajemnie na siebie oddziałujących (Boryczka i Zasina 2016, s. 63–86). Jednym z tych elementów jest dziedzictwo poprzemysłowe, które jest fenomenem kulturowym oraz ekonomicznym (Del Poz i Gonzales 2012, 446–464). Dziedzictwo poprzemysłowe nawiązuje do codzienności, miejsc zwykłych, takich jak fabryki czy domy mieszkalne, ale również do miejsc pamięci, miejsc pracy czy kultury (Dicks 2004; Lowenthal 1998; Golinowska 2021). Kulturowe znaczenie dziedzictwa poprzemysłowego bierze się z faktu, że jest ono świadectwem industrializacji (Arwel Edwards i Coit 1996, 341–363).

Według Międzynarodowego Komitetu Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego dziedzictwem przemysłowym są pozostałości kultury przemysłowej o wartości historycznej, technicznej, społecznej, architektonicznej lub naukowej. T. Jędrzyak (2008) za dziedzictwo przemysłowe uznaje budynki, maszyny, warsztaty, fabryki, kopalnie, obiekty związane z transportem kolejowym, rzeczny, morskim i lądowym. Do dziedzictwa przemysłowego zalicza on również obiekty nieruchome, które są dziełami inżynierii, takie jak mosty, wiadukty czy tamy. Dziedzictwo przemysłowe to również maszyny, urządzenia oraz wyposażenie różnych fabryk (Jędrzyak 2008). Natomiast M. Kronenberg (2007) wskazuje, że dziedzictwo poprzemysłowe składa się z pozostałości kultury przemysłowej, które posiadają wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne, urbanistyczne i naukowe. Wskazuje materialne pozostałości składające się na obiekty poprodukcyjne, ale również obiekty i tereny pełniące funkcje towarzyszące przemysłowi (Kronenberg 2007).

Dziedzictwo poprzemysłowe w dużej mierze jest zmaterializowane, a niematerialny wymiar dziedzictwa poprzemysłowego jest często omijany i zatracany. Niemiej jednak warto zaznaczyć, że niematerialnym dziedzictwem poprzemysłowym są procesy i technologie produkcji, fachowe umiejętności, styl życia pracowników przemysłu, opracowane przez nich patenty oraz zwyczaje (Jie 2006, 112).

W ostatnich latach zainteresowanie dziedzictwem poprzemysłowym wzrosło. Wynika to z faktu, że dostrzeżono walory zdegradowanych terenów poprzemysłowych mających m.in. wartości naukowe, historyczne oraz społeczne. Wykorzystanie i włączenie dziedzictwa poprzemysłowego w procesy rozwojowe generuje pozytywne efekty dla

lokalnej gospodarki w zakresie kulturalnym, społecznym oraz gospodarczym (Langstraat 2006, 167–210; Orange 2008, 83–95; Barabash 2012, 113–121).

Metoda badawcza

Metodą badawczą zastosowaną w badaniu jest analiza treści artykułów prasowych. Metoda ta opiera się na klasyfikacji i interpretacji zawartości przekazu. Głównym celem analizy treści, jak zauważyła I. Tetelowska (1972), jest „ukazanie obiektywnie istniejącego stanu rzeczy”. Analiza taka ma zmierzać przez poznanie zawartości przekazów do poznania innych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego. G. Shapiro i J. Markoff (1997) wskazują, że obiektywizm, powtarzalność oraz istotność to główne cechy analizy treści.

Podstawą wyboru artykułów do analizy były zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi oraz zbiory portali internetowych. Do przygotowania badania zebrano i przygotowano 49 artykułów z okresu od 2002 do 2022 roku (załącznik 2). Źródła te oddają różnorodność lokalnej prasy oraz specyfikę przyjętych kryteriów kategoryzujących.

Kluczowym elementem było uporządkowanie zebranych materiałów i ich przyporządkowanie do czterech przedziałów czasowych. Lata, które wybrano do przygotowania analizy, są kluczowe w funkcjonowaniu całego kompleksu. Zmiany ustrojowe w kraju pod koniec lat 90. XX wieku spowodowały, że łódzkie fabryki zaczęto zamykać, likwidować, wyburzać. Pofabryczne kompleksy stawały się zwyczajnymi murami, bez wartości oraz perspektywy na przyszłość. Jednak początek lat 2000 to kolejny przełom dla łódzkich fabryk, który rozpoczął się od dawnej Fabryki Izraela Poznańskiego.

Tabela 1

Przedziały czasowe przyjęte do analizy

Przedział czasowy	Opis
Lata 1997–2000	Etap, w którym świadomość społeczna względem dziedzictwa poprawiła się, a w murach dawnej fabryki zaczęto dostrzegać zatracone wartości. Jest to również etap rozpoczęcia się nowego życia dla nieistniejącego Poltexu
Lata 2001–2005	Etap, w którym realizowano projekt rewitalizacji dawnej fabryki. Dzięki inicjatywie właściciela obiektu turyści oraz społeczność lokalna mogła odkryć uśpione wartości, jakie posiada powstająca Manufaktura, oraz obserwować realizację etapów prac rewitalizacyjnych
Lata 2006–2012	Etap, w którym projekt Manufaktury został ukończony, a cały kompleks został otwarty. Manufaktura została doceniona przez architektów, urbanistów oraz społeczność lokalną
Lata 2013–2020	Etap, w którym dzięki Manufakturze znacznie wzrosło zainteresowanie terenami postindustrialnymi oraz dziedzictwem przemysłowym, również dzięki tej inwestycji trwale zmieniła się świadomość społeczna i postrzeganie własnego dziedzictwa

Źródło: opracowanie własne.

Jedenaście z przygotowanych artykułów odrzucono we wstępnej selekcji. Odrzucone artykuły poruszały tematykę związaną z postacią Izraela Poznańskiego oraz początkami funkcjonowania kompleksu. W dalszych pracach analitycznych dokonano stworzenia klucza kategoryzującego (tabela 1), ściśle związanego z przedmiotem analizy. Zebrane materiały, które nie mieściły się minimalnie w trzech kategoriach, zostały odrzucone. Ostatecznie spośród 49 wybrano 19 artykułów, które były najbardziej adekwatne do poruszanej tematyki (tabela 3). Wybrane artykuły ponownie uporządkowano do odpowiednich bloków czasowych i określono ich rodzaj (załącznik 1). Poddając wybrane artykuły prasowe analizie, przyjęto, że podstawowymi polami analizy będzie znaczenie i odbiór dziedzictwa w środowisku lokalnym, towarzyszące problemy oraz wpływ dziedzictwa na rozwój miasta.

Tabela 2

Klucz kategoryzujący

Kategoria	Opis
Kontekst historyczny	Materiał zawiera elementy związane z historią obiektu
Tematyka dziedzictwa przemysłowego	Materiał wskazuje, że opisywany obiekt posiada charakterystyczne wartości
Kontekst bibliograficzny	Materiał zawiera informacje z życia osoby
Kwestie społeczne	Materiał zawiera kwestie związane ze społeczeństwem
Opisujące problemy	Materiał opisuje występowanie obecnych problemów
Prezentujące perspektywy rozwoju	Materiał prezentuje potencjalne perspektywy rozwoju społecznego i gospodarczego

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3

Charakterystyka materiałów wykorzystanych w badaniu

Lp.	Autor	Miejsce publikacji	Tytuł	Rok publikacji	Rodzaj publikacji
1997–2000					
1.	Janusz Kubik	Łódź	„Marchlewski” bankrutuje – lu-dzie na bruku	2019	wzmianka
2.	Anna Gronczewska	Łódź	Jak przekształcono „Poltex”	2005	wywiad, rozmowa
3.	Marcin Masłowski.	Łódź	Niegospodarności w Polteksie nie było	2006	relacja, artykuł, reportaż
4.	Janusz Kubik	Łódź	Upadek „Poltexu”	2017	wzmianka
5.	Elżbieta Grzeszczyuk-Chętka	Łódź	W starych murach Nowy Świat	2002	wywiad, rozmowa

Tabela 3 cd.

Lp.	Autor	Miejsce publikacji	Tytuł	Rok publikacji	Rodzaj publikacji
2001–2005					
6.	Katarzyna Chmielewska	Łódź	Manufaktura- ziemia odzyskana	2010	relacja, artykuł, reportaż
7.	M. P.	Łódź	Manufaktura czeka na turystów	2004	wzmianka
8.	P. I.	Łódź	Manufaktura w wielkim korku	2004	relacja, artykuł, reportaż
9.	Małgorzata Trzustkowa, Magdalena Rubaszczewska.	Łódź	Miasto za 800 milionów!	2005	relacja, artykuł, reportaż
10.	Izabela Adamczewska.	Łódź	Dziś rusza łódzka Manufaktura	2006	wzmianka
2006–2012					
11.	Katarzyna Chmielewska	Łódź	Manufaktura- ziemia odzyskana	2010	relacja, artykuł, reportaż
12.	Tadeusz Markowski	Łódź	Szansa, której na imię Manufaktura	2006	wywiad, rozmowa
13.	Danuta K. Gruszczyńska.	Łódź	Pierwsze urodziny	2007	wywiad, rozmowa
14.	Anna Gronczewska	Łódź	Od pałacu Izraela Poznańskiego przez Poltex do Manufaktury	2016	relacja, artykuł, reportaż
15.	Danuta K. Gruszczyńska.	Łódź	Wspólne dobro	2008	wywiad, rozmowa
2013–2020					
16.	Bartłomiej Derdzikowski.	Łódź	Manufaktura – дума Łodzi – sto lat temu i dziś	2022	wzmianka
17.	Anna Gryczewska.	Łódź	Jak zmieniła się przez lata łódzka Manufaktura?	2019	relacja, artykuł, reportaż
18.	Alicja Zboińska	Łódź	Manufaktura na Europejskim Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego	2014	relacja, artykuł, reportaż
19.	Błażej Ciarkowski	Łódź	Od Manufaktury do Monopolis	2020	relacja, artykuł, reportaż
20.	Agnieszka Jasińska	Łódź	Do Łodzi przyjeżdża coraz więcej turystów z Polski i zagranicy	2013	relacja, artykuł, reportaż

Źródło: opracowanie własne.

Kompleks fabryczny Izraela Poznańskiego – Manufaktura

Historia Łodzi sięga średniowiecza, jednak największy rozkwit miasta przypada na lata 20. XIX w. Miasto z małej rolniczej miejscowości przekształciło się w jeden z największych ośrodków przemysłowych na ziemiach polskich (Puś 1987). Industrializacja

dynamicznie wpłynęła na rozwój społeczny, gospodarczy oraz przestrzenny miasta. W krótkim czasie jego symbolem stały się olbrzymie kompleksy fabryk włókienniczych, dzięki którym stało się ono rozpoznawalnym ośrodkiem oraz europejskim centrum włókiennictwa (Krakowiak 2015).

Łódź jest miastem wyjątkowym ze względu na swoją historię. Jak piszą A. Nowakowska i B. Walczak (2017): „Komponentem decydującym o wyjątkowości Łodzi są jednak przede wszystkim fabryki włókiennicze – prawdopodobnie najliczniej zachowane skupisko w Europie”. O wyjątkowości miasta mówi również fakt uznania jego przemysłowego krajobrazu za pomnik historii (Dz.U., 2015, poz. 315).

Jedną z najbardziej znanych fabryk Łodzi przemysłowej była fabryka Izraela Poznańskiego, która do dziś stanowi jeden z charakterystycznych symboli miasta. Początki powstania fabryki sięgają lat 70. XIX w. W kwartale otoczonym ulicami: Ogrodową, Zachodnią, Drewnowską oraz Srebrzyńską, powstała jedna z największych fabryk włókienniczych w Łodzi (Świerczewska-Pietras 2009, 173–181).

Izrael Kalmanowicz Poznański urodził się w 1833 r. Z upływem lat Izrael Poznański zdobywał doświadczenie związane z prowadzeniem działalności. Pod koniec lat 50. XIX w. rozpoczął produkcję tkanin. W 1859 r. wartość wyprodukowanych przez jego firmy tkanin szacowano na 6000 rubli, co stanowiło ogromny majątek. Dekadę później wartość produkowanych tkanin wzrosła czterokrotnie, aż do 23 tys. rubli (Gronczewska 2016).

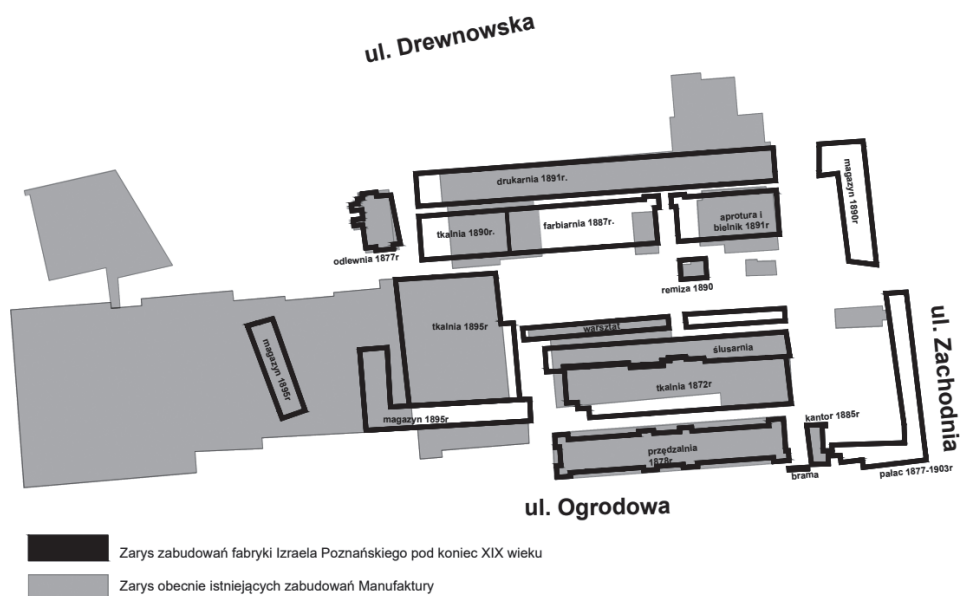
W 1872 r. na dwunastohektarowym terenie pojawiła się pierwsza tkalnia, która była napędzana maszyną parową (Szram 1998, 55). Przez kolejne lata Poznański rozbudowywał swoje imperium, budując: przędzalnię, magazyny bawełny, gazownię, warsztaty naprawcze, kantor, budynek straży pożarnej oraz domy dla pracowników fabryki, w których mieszkało ok. 4036 pracowników. W 1912 r. na skutek dużego zapotrzebowania na łódzką bawełnę na terenie kompleksu uruchomiono przyfabryczną elektrownię (Popławska 1992, 100). W 1978 r. uruchomiona została największa, pięciokondygnacyjna przędzalnia, która wraz z bramą główną stała się symbolem fabryki (Podlaska 2007).

W latach 50. XX w. zatrudnienie w fabryce wynosiło ok. 12 tys. pracowników. W tym samym czasie fabryka została przekształcona w Zakłady Przemysłu Bawełnianego im. J. Marchlewskiego, od 1970 r. zwane Poltex (Wesołowski 2016).

Zmiany po 1989 r. doprowadziły do powolnego upadku przemysłu łódzkiego. W 1989 r. fabrykę postawiono w stan likwidacji. W 1990 r. produkcja spadła o 63% (Wesołowski 2016). W 1997 r. ostatecznie zakończono produkcję tkanin, a fabrykę wyłączono z użytku publicznego (Masiarek 2020, 83–103).

W tym samym roku teren wraz z zabytkowymi budynkami został wyceniony na 8 mln zł. Francuska firma Apsys zdołała wykupić teren, zanim zmieniono zapis w Planie Zagospodarowania Przestrzennego z terenów ościemiejskich na tereny usługowo-handlowe. W środowisku lokalnym głośno mówiono o tym, że Skarb Państwa niemal darmo oddał majątek w ręce prywatne (Gronczewska 2016). W 1999 roku na terenie dawnego Poltexu rozpoczął się proces przygotowania terenu pod nową inwestycję – Manufakturę.

Rys. 1. Fabryczne imperium Poznańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Podolska J. 2007. Manufaktura w dawnych fabrykach Poznańskiego. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza. Łódź*, 174, 2.

Fot. 1. Fabryka w latach świetności czasów Poznańskiego

Źródło: archiwum własne H. Wójcicki (fotografia wykonana w Muzeum Fabryki w Manufakturze).

Ewolucja postrzegania Manufaktury w rozwoju miasta

Przełomowe lata dla Manufaktury

Lata 1997–2000 były przełomowe dla samego kompleksu, jak również dla społeczności miasta. Niszczący obiekt dotąd zakład pracy, w pewnym momencie stał się czymś bez wartości dla ogółu. Jednym z podstawowych i największych problemów, które w tym okresie powiększyły swój zakres, było bezrobocie. Jak pisze Kubiak (2019), ostatniego dnia pracy w Poltexie „łódzkie włóknianki z placem opuszczały mury daw-

Fot. 2. Fragment kompleksu przed pracami remontowymi

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Fot. 3. Dawna remiza strażacka przed pracami remontowymi

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Fot. 4. Dawny budynek przędzalni przed pracami remontowymi

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Fot. 5. Dawny budynek tkalni przed pracami remontowymi

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

nej fabryki najbogatszego Żyda w Łodzi”. To dowodzi, że praca, jaką zakład zapewniał lokalnej społeczności, była ważna. Natomiast wartości historyczne czy kulturowe, jakie posiada obiekt, nie odgrywały już tak istotnej roli. Jednak warta uwagi jest postawa ówczesnych właścicieli Poltexu, którzy wierzyli, że ten niepowtarzalny kompleks wróci do użytku publicznego (Masłowski 2006). Niestety, niespełna rok po zamknięciu zakładu dawną fabrykę odbierano w kategoriach czysto ekonomicznych, wartość materialną kompleksu wyceniono na 8 mln zł (Gronczewska 2005).

Francuska firma Apsys stała się właścicielem kompleksu w 1998 r., a na jego terenie rozpoczęły się prace przygotowawcze pod nową inwestycję. Jest to moment przełomowy – w starych poprzemysłowych obiektach zaczęto dostrzegać wcześniej zatracone wartości (Kubiak 2017).

W krótkim czasie społeczność lokalna zdała sobie sprawę, jaki potencjał mają stare włókiennicze fabryki. Budynek fabryki Poznańskiego okrzyknięto perłą architektury dziewiętnastowiecznego polskiego przemysłu bawełnianego (Grzeszczyuk-Chętko 2002). Co więcej, nowy właściciel podkreślał, że realizowana inwestycja stanie się „antidotum” na kryzys bezrobocia w mieście (Kubiak 2017), a po otwarciu kompleksu na terenie manufaktury prace otrzyma trzy i pół tysiąca osób (Grzeszczyuk-Chętko 2002).

Mimo że mieszkańcy miasta zaczęli dostrzegać wartości obiektu, to ich postawa względem jego przyszłości wciąż była krytyczna. Społeczność lokalna po utracie pracy nie wierzyła w „kolorową przyszłość”, którą zaprezentował nowy właściciel. Wielokrotnie podkreślano, że koszt rewitalizacji tego kompleksu będzie trzykrotnie wyższy od wybudowania nowego centrum od podstaw (Grzeszczyuk-Chętko 2002).

Wielka przemiana

Lata 2001–2005 przyniosły wzrost wartości dziedzictwa, jakim jest Manufaktura w oczach społeczności lokalnej. Stała się ona szybko lokalną turystyczną atrakcją. Do Łodzi przybywali turyści z całej Europy oraz z Ameryki zainteresowani śledzeniem procesu powstawania Manufaktury, co przyniosło niespodziewany efekt wzrostu zainteresowania nie tylko obiektami pofabrycznymi, ale także historią Łodzi (M.P. 2004).

W analizowanym materiale prasowym mocno wybrzmiało stanowisko właściciela kompleksu. Podkreślał on, że projekt Manufaktury ma połączyć przeszłość z przyszłością. Na każdym kroku inwestor promował historię obiektu poprzez organizację wycieczek na dach przędzalni oraz uruchomienie biura informacyjnego, w którym prezentowana była makietka kompleksu oraz fotografie Łodzi przemysłowej (Trzustkowa i Rubaszczewska 2005). Społeczność lokalna, a także turyści mogli fizycznie poznać to poprzemysłowe dziedzictwo oraz obserwować realizację prac rewitalizacyjnych (Adamczewska 2006).

Analizowane artykuły prasowe podkreślały fakt, że projekt Manufaktury ma nadać zdegradowanej przestrzeni nową tożsamość, jednocześnie nie pozbawiając jej ducha XIX-wiecznej Łodzi (Kamińska 2004; Chmielewska 2010). Manufaktura miała stać się

jedną z najważniejszych atrakcji i jednocześnie nową przestrzenią w mieście. Szczególnie eksponowano walory trzyhektarowego rynku Manufaktury, który miał stać się unikatową przestrzenią publiczną, jakiej w mieście do tej pory nie było (Adamczewska 2006).

Niemniej w analizowanej prasie, poza pozytywnymi opiniami, pojawiały się również obawy ze strony lokalnych przedsiębiorców i kupców. Społeczność ta jednoznacznie obawiała się, że wraz z otwarciem Manufaktury handel w Śródmieściu zostanie „pogrzebany”, co doprowadzi do degradacji ulicy Piotrkowskiej (Rubaszczewska 2005). Poza tym problemem w prasie poruszany był również problem komunikacyjny. Podkreślano paraliż miasta spowodowany pracami budowlanymi. Jak pisze P.I. (2004), „przejazd ul. Zachodnią w pewnym momencie był niemożliwy”. Sytuacja ta przyczyniła się do budowania presji na inwestorze w zakresie szybszego otwarcia kompleksu oraz remoncie odcinków dróg, które zostały uszkodzone na skutek prowadzonych prac budowlanych.

Wielkie otwarcie kompleksu i pierwsze lata jego funkcjonowania

17 maja 2006 r. centrum handlowo-usługowe Manufaktura oficjalnie zostało otwarte. „O tym jak niezwykle to przedsięwzięcie przekonują nie tylko miliony gości, ale też uznanie urbanistów, architektów i deweloperów” (Chmielwska 2010). Jeszcze przed otwarciem w lokalnych mediach oraz prasie pisano, że Manufaktura stała się reklamą regionu łódzkiego oraz samego miasta (Groczevska 2016).

Niemniej jednak w lokalnej prasie wrzało od nagłówków i artykułów, w których opisywano perspektywę małych sklepów i przedsiębiorstw po oficjalnym otwarciu kompleksu (Markowski 2006). Wizję pozbawienia klientów odczuła również główna galeria handlowa Łodzi – Galeria Łódzka, której zarząd postanowił wprowadzić wiele promocji, mających na celu zatrzymanie klientów. Prócz olbrzymiej liczby pytań ze strony społeczności, dotyczących otwarcia oraz funkcjonowania kompleksu, pojawiły się również nowe problemy związane z zagospodarowaniem terenu od ulicy Zachodniej, na które miasto nie chciało wyrazić zgody (Chmieleska 2010).

Mimo tych problemów Manufaktura została otwarta, zyskując przy tym pozytywny odbiór. Społeczność lokalna oraz przybywający do Manufaktury turyści wielokrotnie podkreślali, że „takiego miejsca nie znajdzie się w żadnym miejscu w Europie” (Groczevska 2016; Markowski 2006).

Pierwszy rok funkcjonowania obiektu był spektakularny, właściciel w jednym z wywiadów zaznaczył, że Manufakturę odwiedziło 16 mln osób, a obroty wynosiły 146 mln euro. W prasie lokalnej podkreślano, że Manufaktura to olbrzymi potencjał, który napędza Łódź (Gruszczyńska 2007; Wygańska 2012).

Dzięki udanej rewitalizacji zdegradowany kompleks obiektów pofabrycznych został przekształcony w unikatowe dziedzictwo miasta, zauważone oraz docenione nie tylko w kraju, ale także na arenie międzynarodowej (Markowski 2006). Utworzenie w tym kompleksie Muzeum Fabryki przyczyniło się do wzmocnienia tożsamości lokalnej

i podkreślenia wyjątkowości tego miejsca, które na stałe zakorzeniło się w łódzkim krajobrazie kulturowym (Chmielewska 2010; Gruszczyńska 2008, 2007).

Fot. 6. Fragment kompleksu po ukończeniu prac remontowych

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Fot. 7. Dawna remiza strażacka po ukończeniu prac remontowych

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Fot. 8. Dawny budynek przędzalni z widokiem na pasaż handlowy po pracach remontowych

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Fot. 9. Dawny budynek tkalni po ukończeniu prac remontowych

Źródło: <https://www.manufaktura.com/> (dostęp: 25.09.2023).

Sukces Manufaktury

Przez dekadę funkcjonowania projekt Manufaktury pozytywnie wpłynął na wizerunek miasta, stając się jego najbardziej charakterystycznym symbolem (Groczevska 2019; Jasińska 2013). W artykułach prasowych podkreślano, że rewitalizacja dawnej fabryki to międzynarodowy fenomen oraz sukces, który został zrealizowany w całości

w zaledwie trzy lata. Dziedzictwo poprzemysłowe, jakim jest dzisiejsza Manufaktura, to świadectwo kultury przemysłowej miasta, który jednocześnie jest wzorem oraz wyznacznikiem działań rewitalizacyjnych do adaptacji zdegradowanych obiektów pofabrycznych (Ciarkowski 2020).

W 2014 r. „Manufaktura i Muzeum Fabryki w Łodzi dołączyły do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego” (Zboińska 2014). Wyróżnienie to jeszcze bardziej podkreśliło fakt, że jest „to piękne miejsce ze wspaniałą historią” i wartościami dla społeczeństwa (Derdzikowski 2022). Co więcej, w analizowanych artykułach urbanisty oraz architekci wskazywali, że dokonana rewitalizacja Manufaktury stała się nową interpretacją architektury industrialnej (Groczevska 2019).

Jako mankament dokonanej rewitalizacji wskazywano fakt, że funkcja kulturowa, która miała być istotnym elementem funkcjonowania kompleksu, stała się zmarginalizowana i ograniczona do różnych większych wydarzeń. Lokalna społeczność częściej ogranicza swą wizytę do handlu niż do obcowania z kulturą (Ciarkowski 2020).

Projekt Manufaktury przywrócił do przestrzeni publicznej dawną zdegradowaną fabrykę, generując w Łodzi duże zainteresowanie terenami postindustrialnymi oraz dziedzictwem poprzemysłowym. Świadomość społeczna i postrzeganie tego dziedzictwa ewoluowało: z niechcianego i zapomnianego, do wartościowego i ważnego dla społeczności lokalnej.

Fot. 10. Wejście do Manufaktury od ul. Ogrodowej

Źródło: archiwum własne H. Wójcickiego.

Przedstawione powyżej zestawienie pokazuje przemiany, jakimi podlegał kompleks w latach 1997–2020, z uwzględnieniem podstawowych pól analizy, jakimi były znaczenie i odbiór dziedzictwa w środowisku lokalnym, towarzyszące problemy oraz wpływ dziedzictwa na rozwój miasta.

Tabela 3

Analiza treści artykułów prasowych z lat 1997–2020 dotyczących Manufaktury

Wyszczególnienie	1997–2000	2001–2006	2007–2012	2013–2020
	Przełomowe lata dla Manufaktury		Wielka przemiana	Wielkie otwarcie kompleksu i pierwsze lata jego funkcjonowania
Znaczenie i odbiór dziedzictwa w środowisku lokalnym	Obiekt z zakładu pracy stał się problemem bez wartości dla ogółu	Dostrzeżenie wartości dziedzictwa i eksponowanie go poprzez wycieczki czy inicjatywy marketingowe	Inwestycja wzmocniła tożsamość lokalną oraz podkreśliła wyjątkowość tego miejsca	Manufaktura okrzyknięta została symbolem miasta oraz obiektem z szerokim katalogiem handlowo-usługowym
Towarzyszące problemy	Szerzący się kryzys bezrobocia	Paraliż komunikacyjny oraz obawy o funkcjonowanie handlu w śródmieściu	Obawy właścicieli małych sklepów i przedsiębiorstw o klientów	Zmarginalizowanie funkcji kulturowej do większych wydarzeń.
Wpływ dziedzictwa na rozwój miasta	Krytyka oraz brak wiary w przedstawiany projekt Manufaktury.	Nowa przyjazna przestrzeń publiczna oraz „antidotum” na kryzys bezrobocia w mieście	Manufaktura-reklama regionu łódzkiego oraz miasta. Nowe miejsce na mapie Łodzi przesycone kulturą i duchem XIX-wiecznego miasta przemysłowego.	Kompleks określa się mianem wyznacznika rozwojowego Łodzi, jednocześnie dostosowanie się on do obecnych realiów i potrzeb mieszkańców

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Dawna Fabryka Poznańskiego to obiekt unikatowy na skalę światową. Zdegradowany obiekt pofabryczny ewaluował od niechcianego zasobu do miejsca wartościowego, przesyconego kulturą i duchem XIX-wiecznego miasta przemysłowego. Wraz z rozpoczęciem prac rewitalizacyjnych uspięte wartości obiektu zostały pobudzone. W zdegradowanych murach zaczęto dostrzegać nie tylko wartości kulturalne, ale również potencjał na lepszą przyszłość.

Manufaktura to dziś atrakcyjna oraz przyjazna przestrzeń dla różnego rodzaju grup odbiorców, sprzyjająca integracji mieszkańców oraz umacniająca i budująca tożsamość lokalną. Warto podkreślić, że nowa przestrzeń publiczna, jaką jest Manufaktura, stała

się również zasobem zbudowanym na endogenicznym potencjale miasta, który wpływa na rozwój Łodzi oraz napędza miasto do zmian i wykorzystywania kapitału, jakim jest dziedzictwo poprzemysłowe.

Dawny kompleks fabryczny, jakim jest dziś Manufaktura, widocznie wyróżnia się w strukturze urbanistycznej oraz w strukturze gospodarczej miasta. Pomimo faktu, że inwestycji tej towarzyszyły liczne obawy i trudności, związane z bezrobociem, paraliżem komunikacyjnym czy obawami przed zaburzeniem funkcji handlowej w śródmieściu, to ostatecznie rewitalizacja kompleksu zakończyła się powodzeniem. Projekt z sukcesem zmienił funkcję obiektu z poprzemysłowej na kulturalno-handlową. Dzięki fizycznemu i namacalnemu uczestnictwie w „życiu” Manufaktury społeczność lokalna zmieniła swój stosunek do dziedzictwa poprzemysłowego, a Manufaktura stała się symbolem miasta.

Dwie dekady funkcjonowania Manufaktury przekształcają jej handlowo-kulturalną funkcję. W założeniu kultura miała być jednym z istotnych elementów funkcjonowania kompleksu, jednak obecnie jest ona ograniczona do większych wydarzeń czy wizyt w muzeum. Wzmożony konsumpcjonizm oraz szeroka oferta handlowo-usługowa wpływają na dostosowanie się działania obiektu do obecnych realiów i potrzeb społeczno-gospodarczych. Takie zjawisko generuje kolejną zmianę w postrzeganiu obiektu i redukcję jego znaczenia do prostej galerii handlowej. Mimo to jest to wciąż wartościowe i unikatowe dziedzictwo poprzemysłowe Łodzi.

Podsumowując, Manufaktura to międzynarodowy fenomen, który jednocześnie stał się symbolem miasta. Dziedzictwo poprzemysłowe Łodzi stanowi nie tylko świadectwo przeszłości, ale również jest świadectwem postępu, które odmieniło jej oblicze. Udana rewitalizacja Manufaktury wpłynęła na promocję nie tylko samego kompleksu, ale również miasta. Jednym z najważniejszych wyróżnień, jakie otrzymała dawna fabryka, jest dołączenie do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego. Odkrycie wartości, jakie posiada obiekt, wpłynęło na zmianę postrzegania dziedzictwa poprzemysłowego, a jego nowe funkcje generują kolejną zmianę w postrzeganiu tego obiektu.

Łódź to miasto fabryk. Mimo że lata świetności fabryk minęły, to miasto nadal napędzane jest ich siłą. Dawne fabryki stały się unikalnym skarbem miasta, endogenicznym czynnikiem rozwoju lokalnego oraz wiarą w zasób, jakim jest dziedzictwo poprzemysłowe Łodzi. Rewitalizacja Fabryki Poznańskiego stała się prekursorem i inspiracją do prowadzenia dalszych działań rewitalizacyjnych obiektów pofabrycznych znajdujących się w strukturze urbanistycznej miasta.

Bibliografia

- Adamczewska Izabela. 2006. Dziś rusza łódzka Manufaktura. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź*, 113: 11.
- Barabash, O.V. 2012. Theory and practice of cultural factors influence upon economic activity. *Actual Problems of Economics*, 12 (38), 113–121.

- Boryczka Ewa, M, Jakub Zasina. 2016. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość miasta. W: *EkoMiasto#Społeczeństwo. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*, 63–86. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chmielewska Katarzyna. 2010. Manufaktura – ziemia odzyskana. *Dziennik Łódzki (wyd. A)*, dodatek *Kocham Łódź* 77: 10.
- Ciarkowski Błażej. 2020. Od Manufaktury do Monopolis. *Architektura i Biznes*. Źródło: <https://www.architekturaibiznes.pl/od-manufaktury-do-monopolis,4551-strona2.html> (dostęp: 02.02.2023).
- Del Pozo Paz Benito, Pablo, Alonso Gonzales. 2012. Industrial heritage and place identity in Spain from monuments to landscapes. *Geographical Review*, 102: 446–464.
- Derdzikowski Bartłomiej. 2022. Manufaktura – дума Łodzi – sto lat temu i dziś. *Gazeta Wyborcza. Wyborcza Łódź*. Źródło: <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/5,35136,28472186.html> (dostęp: 24.01.2023).
- Dicks Bella. 2004. *Culture on Display: The Production of Contemporary Visitability*. London: Open University Press.
- Golinowska Karolina. 2021. *Paradoksy dziedzictwa: postindustrialne przestrzenie w optyce kulturoznawczej*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Gronczewska Anna. 2005. Jak przekształcono „Poltex”. *Dziennik Łódzki. Wiadomości dnia (wyd. A)*, 153, 10.
- Gronczewska Anna. 2016. Od pałacu Izraela Poznańskiego przez Poltex do Manufaktury. *Dziennik Łódzki (wyd. A)*, dodatek *Kocham Łódź*, 117 (386), 8–9.
- Gruszczyńska Danuta. K. 2007. Pierwsze urodziny. *Piotrkowska* 104, 6: 27.
- Gruszczyńska Danuta. K. 2008. Wspólne dobro. *Piotrkowska* 104, 7/8: 12–13.
- Gryczewska Anna. 2019. Jak zmieniła się przez lata łódzka Manufaktura? *Dziennik Łódzki*. Źródło: <https://plus.dzienniklodzki.pl/jak-zmieniala-sie-przez-lata-lodzka-manufaktura/ar/c15-14108173> (dostęp: 26.01.2023).
- Grzeszczyuk-Chętko Elżbieta. 2002. W starych murach Nowy Świat. *Wiadomości Łódzkie*, 4, 6–7.
- J. Arwel Edwards, Joan Carles Llurdés i Coit. 1996. Mines and Quarries. Industrial Heritage Tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 341–363.
- Jasińska Agnieszka. 2013. Do Łodzi przyjeżdża coraz więcej turystów z Polski i zagranicy. *Dziennik Łódzki*. Źródło: <https://dzienniklodzki.pl/do-lodzi-przyjezdza-coraz-wiecej-turystow-z-polski-i-zagranicy/ar/779930> (dostęp: 13.01.2023).
- Jędrzyak Tadeusz. 2008. *Turystyka kulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo PWE.
- Jie Guo. (2006). The Protection and Renewal of Industrial Heritage from a Landscape Architect's Perspective. *European Spatial Planning and Regional Development* Blekinge Institute of Technology.
- Kobyliński Zbigniew. 2001. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Wydawnictwo Fundacja Res Publica Multiethnica. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz.U.76.32.190).
- Kowalski Krzysztof. 2013. *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury Kraków.
- Krakowiak Beata. 2015. Museums of Łódź as an Element of Tourism Space and the Connection between Museums and the City's Tourism Image. *Turyzm / Tourism*, 2 (25), 87–96.
- Kronenberg Maciej. 2007. Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii. W: *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*. Katowice: Wydawnictwo GWSH.
- Kubiak Janusz. 2017. Upadek Poltexu. *Express Ilustrowany*, dodatek sobota, 240, 2.
- Kubiak Janusz. 2019. „Marchlewski” bankrutuje – ludzie na bruku. *Express Ilustrowany*, dodatek sobota, 227, 2.
- Langstraat James. 2006. The urban regeneration industry in Leeds: measuring sustainable urban regeneration performance. *Earth & Environment*, 2, 167–210.
- Lowenthal David. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press.
- M.P. 2004. Manufaktura czeka na turystów. *Dziennik Łódzki, wiadomości dnia (wyd. A)*, 176, 8.
- Markowski Tadeusz. 2006. Szansa. Której na imię Manufaktura. *Dziennik Łódzki, wiadomości dnia (wyd. A)*, 114, 2.

- Masierek Edyta. 2020. EC1 w Łodzi z perspektywy mieszkańców najbliższego otoczenia. *Space – Society – Economy*, 31, 83–103.
- Masłowski Marcin. 2006. Niegospodarność w Polteksie nie było. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź*, 139, 3.
- Moterski Filip. 2011. Rewitalizacja obiektów poprzemysłowych. *Folia Oeconomica*, 261: 319–338.
- Murzyn Monika. 2007. Dziedzictwo kulturowe w okresie przemian: szanse i wyzwania. W: *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*. Międzynarodowe Centrum Kultury: 139–154.
- Murzyn-Kupisz Monika. 2010. Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego. *Studia regionalne i lokalne*, 3, 61–80.
- Nowakowska Aleksandra, Bartosz Walczak. 2017. Dziedzictwo przemysłowe jako kapitał terytorialny. Przykład Łodzi. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 45 (4), 45–56.
- Orange Hilary. 2008. Industrial Archaeology: its place within the Academic Discipline, the Public Realm and the Heritage Industry. *Industrial Archaeology Review*, 30 (2), 83–95.
- P.I. 2004. Manufaktura w wielkim korku. *Dziennik Łódzki, wiadomości dnia* (wyd. A), 231, 8.
- Pawłowska Krystyna, Magdalena Swarczewska. 2002. *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Piccinato Giorgio. 1997. Wszystkie miasta są historyczne (ale niektóre bardziej). W: *Miasto historyczne. Potencjał dziedzictwa*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 19–24.
- Podolska Joanna. 2007. Manufaktura w dawnych fabrykach Poznańskiego. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź*, 174, 2.
- Popławska Irena. 1992. *Architektura mieszkaniowa Łodzi w XIX w.* Warszawa: Polska Akademia Nauk, Komitet Architektury i Urbanistyki.
- Purchla Jacek. 2013. Dziedzictwo kulturowe w Polsce: system prawny, finansowanie i zarządzanie. *Kultura a rozwój*, 195–224.
- Puś Wiesław. 1987. *Dzieje Łodzi przemysłowej: zarys historii*. Łódź: Muzeum Historii Miasta Łodzi.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 lutego 2015 roku w sprawie uznania za pomnik historii „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego” (Dz.U., 2015, poz. 315).
- Shapiro Gilbert, John Markoff. 1997. A Matter of Definition. W: *Text Analysis for the Social Sciences. Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*. Mahwah, New Jersey.
- Szram Antoni. 1998. *Inicjatywy budowlane I.K. Poznańskiego jako wyraz mecenatu artystycznego łódzkiego przemysłowca*. Łódź: Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego.
- Świerczewska-Pietras Katarzyna. 2009. Rewitalizacja zamknięta jako przykład zagospodarowania poprzemysłowego obszaru Łodzi. *Prace Komisji Geografii Przemysłu*, 12: 173–18.
- Tetelowska Irena. 1972. *Szkice prasoznawcze*. Warszawa.
- Tomaszewski Andrzej. 2000. Dziedzictwo i zarządzanie. W: *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica”.
- Trzustkowa Małgorzata, Magdalena Rubaszczewska. 2005. Miasto za 800 milionów! *Express Ilustrowany*, 188, 11.
- Wesołowski Piotr. 2016. Życie po życiu w Manufakturze. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Magazyn Łódź*, 119, 10–11.
- Wygańska Joanna. 2012. Enklawa optymizmu. Manufaktura napędza Łódź. *Kronika miasta Łodzi*, 1–2 (57), 125–129.
- Zasina Jakub. 2013. Między pojęciem zabytku i dziedzictwa kulturowego. Od zasobu do czynnika rozwoju jednostki terytorialnej. W: *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie*, 12, 131–142.
- Zboińska Alicja. 2014. Manufaktura na Europejskim Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego. *Dziennik Łódzki*. Źródło: <https://dzienniklodzki.pl/manufaktura-na-europejskim-szlaku-dziedzictwa-przemyslowego-zdjecia/ar/c3-3409523> (dostęp: 26.01.2023).

Załączniki

Załącznik 1. Opis charakterystyki przygotowanych materiałów

Wydźwięk publikacji – czyli nacechowanie emocjonalne	
Rodzaj	Opis
Neutralny	materiały wyważone, nieposiadające cech oceny wartościującej
Negatywny	materiał jednoznacznie krytyczny
Aprobacyjny	materiał przedstawiający zjawiska, wydarzenia, osoby w pozytywnym świetle
Ambiwalentny	materiał, w którym nie jest możliwe ustalenie jednostronnego wydźwięku
Rodzaj publikacji – gatunków wypowiedzi dziennikarskich	
Rodzaj	Opis
Wzmianka, informacja prosta	krótkie teksty informacyjne
Relacja, artykuł, reportaż	dłuższe wypowiedzi publicystyczne
Komentarz	krótka wypowiedź nawiązująca do bieżących wydarzeń
Wywiad, rozmowa	forma wypowiedzi zawierająca pytania i odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik 2. Lista wyjściowa artykułów przygotowanych do analizy

- Adamczewska, Izabela. 2006. Dziś rusza łódzka Manufaktura. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź* 113: 23.
- Adamczewska, Izabela. 2006. Galeria przygotowuje kontrofensywę. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź*, 91: 7
- Chartlińska, Agnieszka. 2007. Manufaktura trzecia na świecie: (jak źle pójdzie). *Dziennik Łódzki. Wiadomości dnia* (wyd. A) 44: 1-4.
- Chmielweska, Katarzyna. 2010. Manufaktura – ziemia odzyskana. *Dziennik Łódzki* (wyd. A.), dodatek *Kocham Łódź* 77: 10.
- Chmielweska, Katarzyna. Poznański się rozpycha. *Dziennik Łódzki* (wyd. A.), dodatek *Kocham Łódź* 78: 4.
- Ciarkowski, Błażej. 2020. Od Manufaktury do Monopolis. Architektura i Biznes. Źródło: <https://www.architekturaibiznes.pl/od-manufaktury-do-monopolis,4551-strona2.html> (dostęp: 02.02.2023).
- Ciesielska, Olga. 2003. Łodziak potrafi... *Piotrkowska* 104, 2: 12-13.
- Derdzikowski, Bartłomiej. 2022. Manufaktura – duma Łodzi – sto lat temu i dziś. *Gazeta Wyborcza. Wyborcza Łódź*. Źródło: <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/5,35136,28472186.html> (dostęp z dnia 24.01.2023).
- Grochowalski, Wojciech. 2005. Muzeum Sztuki w Manufakturze. *Kultura i Biznes*, 23.
- Gronczewska, Anna. 2005. Jak przekształcono „Poltex”. *Dziennik Łódzki – Wiadomości Dnia* (wyd. A), 153: 10.
- Gronczewska, Anna. 2010. Jak zmieniła się przez lata Manufaktura? *Dziennik Łódzki* (wyd. A.), dodatek *Magazyn* 102: 19.
- Gronczewska, Anna. 2016. Od pałacu Izraela Poznańskiego przez Poltex do Manufaktury. *Dziennik Łódzki* (wyd. A), dodatek *Kocham Łódź* [nr dod. 386] 117: 8–9.
- Gruszczyńska, Danuta K. 2007. Pierwsze urodziny. *Piotrkowska* 104(6): 27
- Gruszczyńska, Danuta K. 2008. Wspólne dobro. *Piotrkowska* 104 (7/8): 12–13.
- Gryczewska, Anna. 2019. Jak zmieniła się przez lata łódzka Manufaktura? *Dziennik Łódzki*. Źródło: <https://plus.dzienniklodzki.pl/jak-zmieniala-sie-przez-lata-lodzka-manufaktura/ar/c15-14108173> (dostęp: 26.01.2023).

- Grzeszczuk-Chętko, Elżbieta. 2002. W starych murach Nowy Świat. *Wiadomości Łódzkie*, 4: 6–7.
- Hac Aleksandra. 2009. Kto ochroni Łódzkie fabryki? *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź*, 118: 1.
- Indelak, Jacek. 2004. Umarł król, niech żyje król? *Aspekt Polski* 3: 21.
- Indelak, Jacek. 2004. Umarł król, niech żyje król? *Aspekt Polski* 4: 21.
- J.P. 2004. Pęczal „spowiadał się” w NIK. *Dziennik Łódzki* (wyd. A) 230: 1–2.
- Jasica Paweł. 2007. Dzielnice Żydowskie od ruiny do Disneylandu. *Murator (Architektura)* 10: 18–20.
- Jasińska, Agnieszka. 2013. Do Łodzi przyjeżdża coraz więcej turystów z Polski i zagranicy. *Dziennik Łódzki*, <https://dzienniklodzki.pl/do-lodzi-przyjezdza-coraz-wiecej-turystow-z-polski-i-zagranicy/ar/779930> (dostęp: 13.01.2023).
- Jędrzejczyk-Każmierczak, Iwona. 2012. Do fabryki, ale nie do roboty. *Express Ilustrowany* 150: 24–25.
- Kamińska, Matylda. 2004. Manufaktura jak z pocztówki. *Nowe Państwo* 5: 24–25.
- Kubik, Janusz. 2017. Upadek „Poltexu”. *Express Ilustrowany*, dodatek *Sobota* 240: 2.
- Kubik, Janusz. 2019. „Marchlewski” bankrutuje – ludzie na bruku. *Express Ilustrowany*, dodatek *Sobota* 227: 2.
- M.P. 2004. Manufaktura czeka na turystów. *Dziennik Łódzki. Wiadomości dnia* (wyd. A) 176: 8.
- M.P. 2004. Za rok Manufaktura. *Dziennik Łódzki. Wiadomości dnia* (wyd. A) 219: 6.
- Malinowski Mirosław. 2002. Dawnej fabryki czar. *Express Ilustrowany* 264: 16–17.
- Malinowski Mirosław. 2018. Poznański – trzeci król bawełny. *Express Ilustrowany* 98: 22.
- Manufaktura NEWS 2003, nr 1.
- Manufaktura NEWS 2003, nr 2.
- Manufaktura NEWS 2004, nr 3.
- Manufaktura NEWS 2005, nr 4.
- Markowski Tadeusz. 2006. Szansa, której na imię Manufaktura. *Dziennik Łódzki. Wiadomości dnia* (wyd. A) 114: 2.
- Masłowski Marcin. 2006. Niegospodarności w Polteksie nie było. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź* 139: 3
- Matyjaszczyk D. (2022). Manufaktura w Łodzi: tak budowano centrum na gruzach fabryki Poznańskiego. *Dziennik Łódzki*, <https://dzienniklodzki.pl/manufaktura-w-lodzi-tak-budowano-centrum-na-gruzach-fabryki-poznanskiego-budowa-manufaktury-na-archiwalnych-zdjeciach/ar/c1-16347505?fbclid=IwAR0og3og4oB-O90WiojqNZpcPcshy1UXEUiQpAq9hviJRCTHowUlBtunpp0> (dostęp z dnia 19.01.2023).
- Matys, Michał. 2013. Poznański. Król Łodzi. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Ale Historia* [nr 28] 163: 5–6.
- Matys, Michał. 2020. Łódzka fabryka marzeń: rewolucjonista Jerzy Dłużniewski. *Nowy Napis* 6–7: 121–157.
- P.I. 2004. Manufaktura w wielkim korku. *Dziennik Łódzki – Wiadomości dnia* (wyd. A) 231: 8.
- Podolska Joanna. 2007. Manufaktura w dawnych fabrykach Poznańskiego. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź* 174: 2.
- Rakowski-Kłos, Igor. 2013. Izrael Poznański: czarna i biała legenda łódzkiego przemysłowca. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Gazeta Wyborcza Łódź* 196: 8.
- Sobczyk, Marzena. 2003. Manufaktura Apsys. *Kultura i Biznes* 5: 12.
- Sondej, Martyna. 2006. Kompleks bez kompleksów. *Kalejdoskop* 5: 13.
- Stangel, Michał. 2011. Rewitalizacja z Kulturą w tle. *Murator (Architektura)* 5: 44–55.
- Trzustkowa, Małgorzata, Magdalena Rubaszczewska. 2005. Miasto za 800 milionów! *Express Ilustrowany* 188: 11.
- Wesołowski, Piotr. 2016. Życie po życiu w Manufakturze. *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Magazyn Łódź* 119: 10–11.
- Zboińska Alicja. 2014. Manufaktura na Europejskim Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego. *Dziennik Łódzki*. Źródło: <https://dzienniklodzki.pl/manufaktura-na-europejskim-szlaku-dziedzictwa-przemyslowego-zdjecia/ar/c3-3409523> (dostęp: 26.01.2023).
- Zbroja, Justyna. 2004. Ile kultury w Manufakturze? *Kalejdoskop* 12: 12–17.